

حکاکان نیکوین برایشان

از محمدعلی کریمزاده تبریزی

محترم قرار میدهیم.^۲ انگشتی زینتی است سخت نیکو و بایسته^۳ انگشت و بزرگان گفته‌اند نه از مروت باشد که بزرگان انگشتی بدانند و نخستین کسی که انگشتی کرد و بانگشت در آورد جمشید بود و چنین گفته‌اند که انگشت بزرگان بی انگشتی چون نوربست بی علم و انگشتی مرانگشت را چون علم است مرمیان را و میان با کمر نیکوتر آید. باز می نویسد:

و پیغامبر صلی الله علیه و آله وسلم انگشتی به انگشت اندر آورد و نامها^۴ که فرستادی بهر ناحیتی به مهر فرستادی سبب آن بود که نامه او بی مهر چون سر بی کلاه بود و سر بی کلاه انجمن را نشاید و چون نامه مهر ندارد هر که خواهد برخواند و چون مهر دارد آنکس خواند که بدو فرستاده باشند و خردمندان گفته‌اند که تیغ و قلم هر دو خادمان انگشتی ملک‌اند (شکل ۱).

در این کتاب از خواب دیدن اسکندر که در خواب دید جمله جهانیان يك انگشت شد و بانگشت او در آمد ولی نگین نداشت ارسطاطاليس گفت تو چون شاهی نگین او خواهی بود و چندین حکایت دیگر در باب انگشت نوشته است. مرحوم مستقیمزاده سلیمان سعیدالدین افندی در کتاب خود بنام تحفه خطاطین که در سال ۱۱۷۳ تالیف کرده و در سال ۱۹۲۸ در استانبول چاپ شده و از کتابهای بسیار نادر در مورد خط و خطاطی است، در صفحه ۶۰۶ راجع به مهر پیغمبر

است که بسر نامه‌ای که ارغون به فیلیپ لوبل پادشاه فرانسه نوشته است و سجع آن مهر بخط چینی و مفهوم آن بقسمی که آبلرموزا خوانده است چنین می‌باشد (معین‌الملک و مصلح‌المله)^۱.

بمرومهر و اسامی و سجع‌های مختلف در انگشت هر فردی جای گرفته و در گوشه کیسه هر صاحب حرفتی قرار میگرفت تا جائیکه می‌شود گفت هر کس صاحب مهری بود که در حقیقت برگ شناسائی او محسوب شده و مایه شخصیت او قرار میگرفت.

متأسفانه از شرح حال و احوال این هنرمندان که بنام حکاک و مهرکن مشهور بوده‌اند با اینهمه آثار نفیس باقی مانده اطلاع زیادی در دست نداریم و اگر کوچکترین اشارتی در کتاب و یا اثر رقم‌داری که نمایانگر احوال و حتی اسم حکاک باشد بدست آوریم بمثابة یافتن گنج پربهائی است که بفضل الهی در اختیار گرفته‌ایم.

قدیمترین اثر مستند که راجع به انگشتی و مهر نوشته شده و در آن از مشخصات و محسنات آن تعریف و توصیف کرده است کتاب نوروزنامه از جمله رسایل حکیم فاضل ایرانی غیاث‌الدین عمرالخیامی نیشابوری است که از روی نسخه قدیمی خود در سال ۱۹۶۲ در مسکو چاپ شده و در صفحه ۱۳۷ آن مطالب مفیدی را راجع به انگشتی بیان کرده است در اینجا مختصری از آن کتاب در مورد انگشتی راجع‌الاطلاع خوانندگان

عظمت و زیبایی هنر خط و خوشنویسی بر کسی پوشیده نیست شاید بجات می‌توان گفت ایرانی اول ملتی است که هنر کتابت را بدایره هنرکشانیده و از او زیبایی رویائی ساخته و خودی و بیگانه را مفتون او ساخته است.

در هنر خوشنویسی شاید مشکل‌تر و طاقت‌فرساتر از حکاکي روی سنگهای سختی مثل عقیق و یشم و در و فلزات نیست زیرا استادان این فن علاوه بر دانستن قواعد خوشنویسی باید در نظر و کندن آن نیز مهارت داشته باشند و چه‌بسا ممکن است که از چپ بنویسند و حکاکي نمایند این عمل در حقیقت از دست هنرمندی شایسته و استاد تام‌العیار باید ابراهه شود. هنر حکاکي و نقر خطوط روی گل و سنگ و عقیق و یشم و شیشه و فلزات از هزاران سال پیش ایجاد شده و نمونه بارز آن بانواع مختلف در لوحه‌های گلی که بعنوان سند یا مالکیت ملکی ارائه شده در موزه‌ها و مجموعه‌های خصوصی دیده میشود.

باظهور دین اسلام مهر و نگین جنبه معنوی پیدا کرده و در دست هر صاحب اعتبار و شخصیتی قرار گرفت. قدیمترین اثر مهر در زمان شروع دین مقدس اسلام همانا مهر پیغمبر (ص) که با سجع محمداً رسول الله بود در نامه‌های مکشوفه اخیر پیغمبر اسلام صحت آن مورد تأیید قرار گرفت.

قدیمترین اثر مهر پادشاهی دوره اسلام مهر مستند ارغون (۶۸۳ - ۶۹۰)

اکرم ص چنین می نویسد سانهٔ ۴
خاتم مبارک پیغمبر ع که روی نقره
در سه سطر

محمد رسول الله نوشته شده است^۵
در سطر اول الله
در سطر دوم رسول
در سطر سوم محمد
که در حک و خط آن نیز معجزه‌ای
نهفته است و آن این است که مثل مهرهای
امروزی که بعد از انتقال روی کاغذ
باید خوانده شود باید بعکس حک گردد
تا درست خوانده شود بلکه حک روی
مهر پیغمبر ع نیز راست بود و در موقع
اثر گذاشتن روی کاغذ نیز مستقیم و
قابل خواندن بوده است و معکوس دیده
نمیشود^۶.

نعویذ انس و جان که در او اسم اعظم است
نقش محمد است که بر این قرض خاتمت
ترکیبات مهر سایر خلفا در مسامرات
شیخ اکبر و صبح اعشای قلقشندی نوشته
شده و معلوم است که پیغمبر اکرم ص یک
دفعه برای آل اکیدر دستور نوشتن امان
نامه‌ای فرموده که خاتم مبارک معاً اثر

۴- تمام مطالب در مورد مهر ارغون از
صفحه ۲ کتاب ارزنده مهرها و طغراها و توفیحات
پادشاهان ایران تألیف فاضل ارجمند آقای
دکتر جهانگیر قائم مقامی می باشد .

۲- این کتاب حایه جزو کتابهای چاپی
کتابخانه اینجانب بوده و چون تاریخ کتابت
معلوم نیست از مراحل سیلاب خط و نوع کتابت
می شود حدس زد که تاریخ ختم کتاب بین ۷۵۰
تا ۸۰۰ هجری قمری باید باشد .

۳- یعنی شایسته .
۴- نامه = نامه‌ها .

۵- خوشبختانه در سالهای گذشته که اثر
مهر و نامه پیغمبر ع پیدا شد وسع مهر پیغمبر
ع که محمد رسول الله باشد درست از آب درآمد .

۶- گفتار مرحوم مستقیم زاده در این مورد
صحیح بنظر نمیرسد .

۷- یک عکس رنگی از نامه پیغمبر ع
که به مهر نبوت مهور شده و در پشت جلد
یکی از مجلات عربی چاپ شده بود در اختیار
دارم که در فرصت مناسب اقدام بچاپ آن
خواهیم نمود .

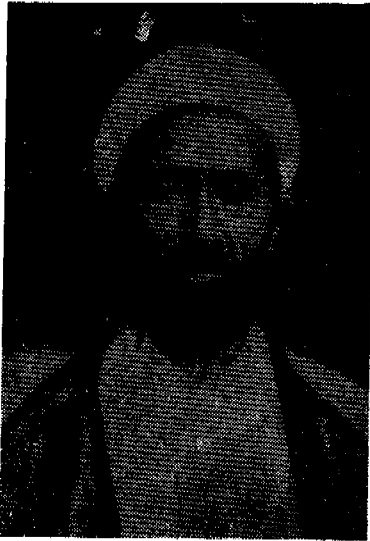
شکل ۴

و مهر کنی بود چنین می نویسد.
حاج آقا محمد طاهر در حدود سال
۱۲۶۴ یعنی اواخر سلطنت محمد شاه و
اوایل سلطنت ناصرالدین شاه قاجار زندگی
می کرده وی اصلاً اصفهانی بود ولی هم
در تهران و هم در اصفهان اقامت داشته
است تا بالاخره در ۹۰ سالگی در اصفهان
فوت کرده و در همانجا مدفون شده است.
فرزند وی حاج محمد حسن و
نواده‌هایش یکی میرزا نصرالله و دیگری
میرزا اسدالله و سومی میرزا اسماعیل
صدرالقراء نیز بشغل اجدادی خویش
مشغول بوده‌اند وی فرزند دیگری نیز
بنام علی داشته که گویا حکاک می‌دانسته
است مرحوم عبدالله مستوفی در کتاب تاریخ
اجتماعی و اداری دوره قاجاریه می نویسد:

انگشت مبارک را تصریح نموده است.
و لازم است گفته شود اگر چه مهر
سلیمانی (لاله الاالله محمد رسول الله)
نوشته شده برای حضرت صفی الله یکی از پنج
شیئی اهدا شده از جنت است که یکی
حجر الاسود ۲ عمای موسی ۳ عودبخور
۴ اوراق تین ۵ مهر امانت محفوظ شده
است^۷.

حال می پردازیم بشرح احوال
حکاکانی که احوال آنها در کتابها و
نوشته‌ها بدست آمده است.

امیر مسعود سپهرم در ص ۵۲۳
کتاب تاریخ برگزیدگان ایران و ادب
راجع به محمد طاهر حکاک، حکاک
معروف دوره ناصری که در حقیقت استاد
اجل و هنرمندی بی نظیر در امور حکاک

شکل ۴ - میرزا اسمعیل صدرالقرآء

نواده محمد طاهر حكاك معروف بود و خود وی نیز حكاكی میکرد در خط نستعلیق شاگرد میرزا محمد رضای کلهر بود و شیوه میرزا را در حكاكی او وارد کرد پس از چهار پنج سال که نزد میرزا مشق کرد درگذشت.

مولانا قانعی قزوینی - در صفحه ۲۷۲ تحفه سامی به تصحیح آقای همایون فرخ چنین نوشته است.

مولانا قانعی قزوینی به حكاكی مبادرت می کند و گاهی بگفتن شعر می پردازد این مصرع از اوست.

سرم زباده عشق تبی دگر گرم است
مرا خبر نه و در شهر این خبر گرم است
سراجای حكاك - در صفحه ۱۴۳

۸ - در سال ۱۳۴۰ که اینجانب بشغل آموزشی مفتخر بودم خانم فاضله محترمی بنام خانم طاهری که سمت بهداشتی مدارس را داشت صحبت از محمد طاهر حكاك شد ایشان اظهار داشتند از فامیل طاهری بوده و گویا از نواده ایشان بودند عکس ارزنده مرحوم میرزا اسماعیل صدرالقرآء را که در اینجا ملاحظه میفرمائید به بنده مرحمت فرمودند که امروز پس از گذشت ۱۶ سال در معرض دید پژوهندگان این هنر قرار می گیرد.

آثار و احوال خوش نویسان چنین می نویسد برادر حاج میرزا حسین حكاك و از خویشاوندان محمد طاهر حكاك معروف است از مردم شیراز و معاصر ناصرالدین شاه قاجار بود در خط نستعلیق و نقل و تقلید خطوط و حك مهر و نقاری و کتیبه نگاری و ترتیب سجع مهر و طغرا سازی مانند برادرش دست قوی داشت و هنگام تالیف کتاب المآثر والآثار (۱۳۰۶) در گذشته بود.

حاج میرزا حسین حكاك - شادروان دکتر بیانی در صفحه ۱۵۱ جلد دوم کتاب خود چنین می نویسد:

برادر حاج میرزا حسن حكاك سابق الذکر و از بستگان محمد طاهر حكاك شیرازی معروف است اصلاً شیرازی است که بآذربایجان رفت و مدت چهل سال در تبریز زندگی کرد در خط نستعلیق و نقل و حك و نقر و کتیبه نگاری و سجع مهر و طغرا سازی و ترکیب بندی در عصر خود بی نظیر بود. در المآثر و الآثار آمده که مهر ناصرالدین شاه و بسیاری از شاهزادگان و رجال بدست او حك شده است و آنچه پول در دوره وی ضرب شده سر سکه آنرا او کنده است و لقب حكاك باشی یا فرمان بنام او صادر گردیده است پس هشتاد سالگی بسال ۱۲۹۰ در تبریز درگذشت.

میرزا محمدعلی حكاك - شادروان دکتر بیانی در صفحه ۷۹۲ جلد سوم کتاب خوش نویسان خود بروایت از هفت قلمی می نویسد که شاگرد میرزا محمدعلی بن خیرالله آنی الذکر است.

مردی خوش طلعت و خوش محضر و در مهر کتی در عصر خود بی عدیل بود و قطعات جلی را خوش می نوشت علاوه بر نستعلیق ثلث و نسخ و ریحان را نیز نیکو می نوشت.

میرزا نصرالله - شادروان دکتر بیانی در صفحه ۹۳۸ جلد ۳ چنین می نویسد:

میرزا نصرالله نواده آقا محمد طاهر که بشغل اجدادی خویش یعنی حكاكی مشغول بود در اواخر سلطنت ناصرالدین شاه قاجار شاگرد میرزا رضای کلهر خوشنویس بود و از او تعلیم خط می گرفته است.

اخلاف حاج آقا محمد طاهر حكاك با نام خانوادگی ظاهری حكاك در تهران بسر می برند میرزا اسماعیل صدرالقرآء نواده وی از قاریان مشهور قرآن مجید و بسیار مشهور بوده است^۱ (شکل ۲).

از خطوط رقم دار مرحوم آقا طاهر در جائی ندیده ام فقط در مجموعه آثار خطی اینجانب قطعه خط زیبای نستعلیق درشت است که رقم یا محمد یا طاهر را دارد چون تاریخ ندارد نمی شود تاریخ قطعی برای او تصور کرد ولی از حالت کاغذ و سیلاب خط و پختگی بزمان و رقم آقا طاهر می شود تطبیق نمود.

از مهرهای رقم دار او کم دیده ام ولی مهرهای بی رقم او به ندرت در بین اشخاص دیده میشود ارزش مهرهای عقیق آقا طاهر بسیار زیاد بوده و در حراجی که در بهمن ماه سال گذشته در یکی از گالریهای معروف تهران تشکیل یافته بود انگشتر عقیق با خط نستعلیق غبار گویا رقم دار بقیمت بالاتر از صد هزار تومان بفروش رفت.

دیگر در مورد حكاكان در صفحه ۵۵۱ فرصت شیرازی در کتاب خود می نویسد:

جناب ملاعلی ملقب به بقا در حكاكی مهر و اسم و انگشتری و نشان کمال قدرت و تسلط را دارد هم بر روی عقیق و امثاله نقش میکند هم بر روی فلزات و مهرهای منگنه رنگین و بیرنگ را که خطش برجسته باشد نیز در کمال استادی عمل می آورد از شیوه ها شیوه میرعماد را پذیرفته و از جناب قدسی تعلیم گرفته است.

حاج میرزا حسن حكاك - شادروان دکتر بیانی در صفحه ۱۳۷ جلد ۲ کتاب

تذکره نصرآبادی می‌نویسد:

سراجای حكاك در فن مذکور مانند نداشت آخر عمر هيچ عينك نمی‌گذاشت از دست و قلم خط می‌کشید که بنیاد شهرت خوش‌نویسان را برمی‌افکند قطع نظر از این بسیار درویش و ملایم و پرهیزکار بود در اصفهان برحمت خدا رفت این بیت از اوست.

از گریه بهرجا که گذشتیم چمن شد
وز ضعف بهرجا که نشستیم وطن شد

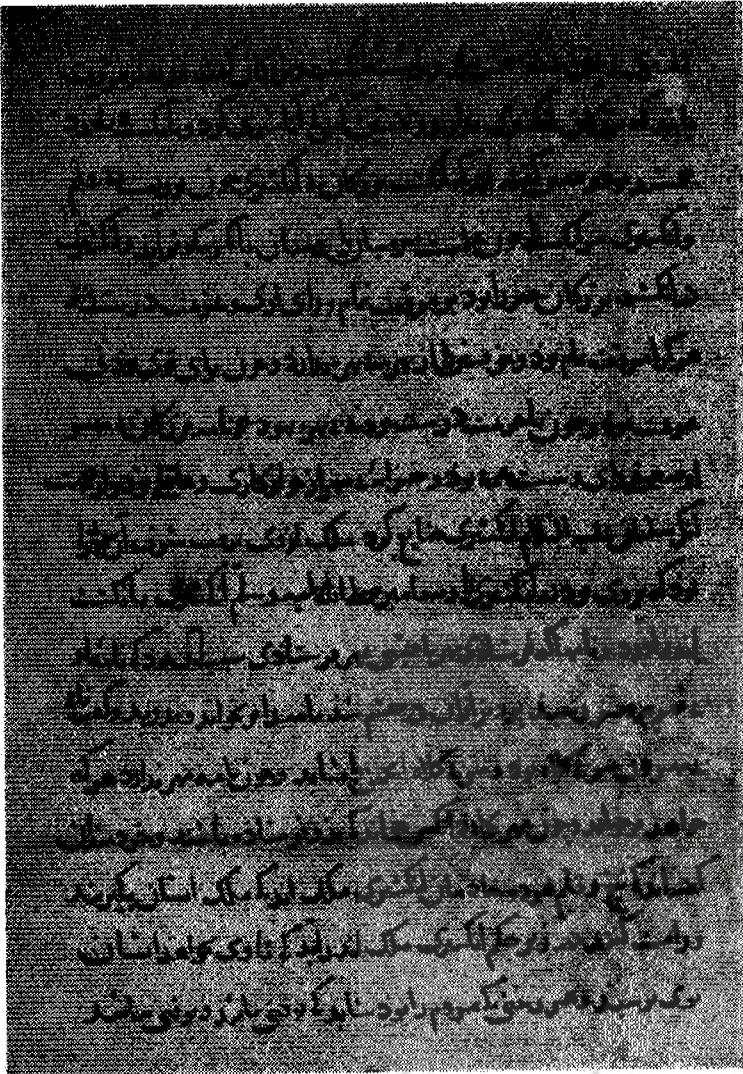
میرزا علی محمد حكاك فرصت شیرازی در صفحه ۵۵۱ کتاب خود می‌نویسد:

جناب میرزا محمدعلی در حكاکی هنرمند است و در این فن بی‌نظیر و مانند مشازالیه میرزا محمود مذهب‌باشی را برادر است و بصنعت خویش مشهور.

در کتاب خطی نفیس و بزرگ بابعاد ۳۰×۵۰ سانتی‌متر با تذهیب و سه مینیاتور و خط نستعلیق دودانگ زیبا که جزو بهترین کتابهای خطی مجموعه اینجانب است در آئین نگین پادشاهی بسال ۹۹۹ و به انشای شیرین آن زمان درهند و معرفی چند استاد حكاك که حائز اهمیت می‌باشد چنین می‌نویسد:

اورنگ نشینی (مقصود مهرکن) کاربردازی کرد و بر گرد سطح فولادی نام نیاکان والا تا صاحب‌قران بخط رقاع نگاشت و سپس تنها قدسی اسم بخط تعلیق چهره‌افروز گردانید و بگرد نام اقدس این بیت نقش پذیرفت.

راستی موجب رضای خداست
کس ندیدم که گم‌شد از ره‌راست
و نگین مهر دوم از نو بر ساخت
پس از آن مولانا (علی‌احمد دهلوی)
در نگارش آن سحر پردازای نمود که
فرمان منشی بدو اعتبار گیرد و برای
احکام دیگر چهارگوشه مهر به الله‌اکبر
جل‌جلاله نقش پذیرگشت و بجهت شستان
کارها مهر خاص جدا نامزد شد برای ختام
فرامین‌مهری جداگانه بر ساختند و صورتی
چند نگارش یافت.

شکل ۱ - از کتاب نوروزنامه خیام که درسال ۱۹۲۴ درمسکو چاپ شد

(مولانا مقصود هروی) در رقاع و نستعلیق و در عیارشناسی درست بینی داشت و (مولانا ابراهیم) درعقیق‌نگاری شاگرد برادر خود (شرف هروی) است لیکن کار از باستانی اوستادان درگذرانید و رقاع و نستعلیق او از کارنامه خوش-نویسان جدا نتوان ساخت لعل‌های گران ارج شاهنشاهی بنقش لعل جلالی آرایش داده اوست.

(مولانا علی‌احمد دهلوی) - فولاد را کسی برابر او نیارست و خط‌شناسان او را درین صفت بیهمتای روزگار دانند و از نگارش اوستادی بر سازند غیر از تعلیق خطوط به‌والا پایگی رسانید ولیکن

نستعلیق را بس دلفریب آراید و این پیشه را از پدر خود (شیخ حسین) برگرفت.

و از دید کارکرد مولانا مقصود گشایش یافت و از همه درگذرانید.

حال که عده‌ای از استادان مهرکن و حکاک را شناختیم سجع مهرها و حکایات و روایات مختلفی که در این باره جمع آوری شده است بعرض خوانندگان علاقمند می‌رسانم.

در مجله سخن شماره ۳ سال ۱۳۳۱ راجع بیک سجع مهر هندی چنین می‌نویسد:

یک زاجه از یک محکاک شیرازی که گذارش بهند افتاده و کارش بسختی کشیده

بود خواست که از برای او مهری بسازد و در سجع مهری که یک بیت شعر باشد نام شاه و بانوی او و دامادش و وزیرش (میرزا میا) و غلام مخصوصش (مبارک) و خانه‌اش (گرمه) و درخت سنجدی را که در جلو طالار بارش بود با یک آیه قرآن همه را بگنجاند سجع مهری که حکاک تعبیه کرد این بود:

داماد شاه و بانو میرزا میا مبارک
گرمه درخت سنجد قل او حی تبارک
از حکاکان و مهرکن‌های متفرقه
که بنحوی اسمی از آنها شنیده‌ام.

یکی میرزا اسماعیل بود که با او اسماعیل سیاه می‌گفتند و از سال ۱۲۶۰

الی ۱۲۸۰ بشغل نگین‌تراشی و مهرکنی اشتغال داشته و در این کار استاد بود بهترین مهرهای این دوره از کارهای او می‌باشد. دیگر میرزا عباس که آدم بلند قد و آبله‌رو بود او خط نستعلیق را بسیار خوب می‌نوشت فردمؤمن و شخص محترمی بود گویا مهر مخصوص احمدشاه و رضاشاه کبیر را او نقر کرده‌است در بین مهرهای مجموعه اینجانب از کارهای میرزا عباس موجود می‌باشد.

در بین دوستان و چند مهر و نگین و ادعیه اغلب چپ نویس و راست نویس و عقیق و در حدود ۱۰ تائی شیشه و در و مهر برنجی که جزو مجموعه مهرهای خطی اینجانب است چند نمونه درج می‌گردد:

۱- مهر عقیق سه پوست بخط کوفی گویا قرن سوم یا چهارم هجری است که تمام سوره (قل هو الله احد) را در بردارد خط کوفی بسیار زیبا و استادانه است و از مهرهای با ارزش مجموعه است.

۲- مهر درخشنده گوهرخانم شانزدهمین دختر فتحعلی‌شاه بوده و در تاریخ عضدی صفحه ۳۷ راجع باو چنین می‌نویسد: درخشنده گوهرخانم که از بنات سلطنت و دختر زلیخا خانم ترکمانیه بود زن میرزا اسمعیل خان پسر میرزا خانلر حلال‌خوار است مازندرانی و منشی الممالک است سجع مهر او را بدین شکل قرائت نموده‌ام.

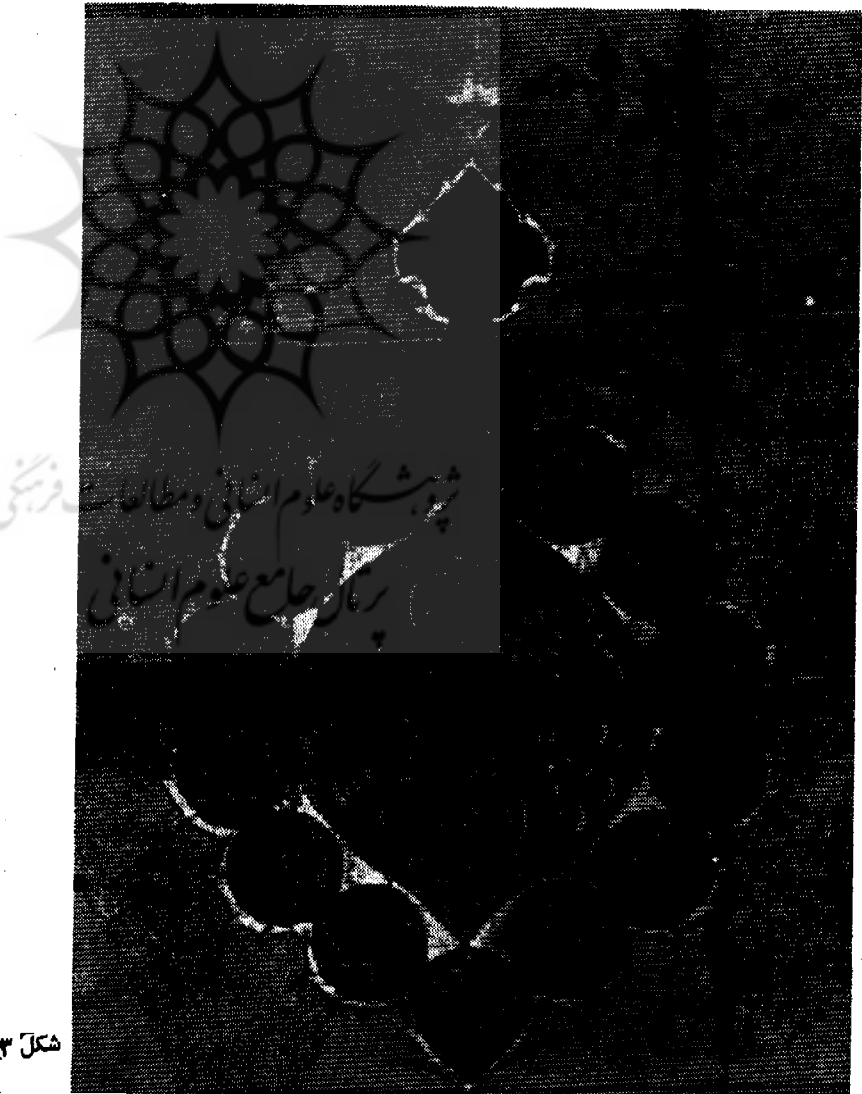
طالع ز آسمان شهنشاهی اجترم
آزرم آفتات درخشنده گوهرم
خط نستعلیق زیبا بتاریخ ۱۲۳۱-حتمما
اثر حکاکان معروف دوره فتحعلی شاه
می‌باشد.

۳- یکی از مهرهای دوره صفویه بوده و شعر سجع آن چنین است:

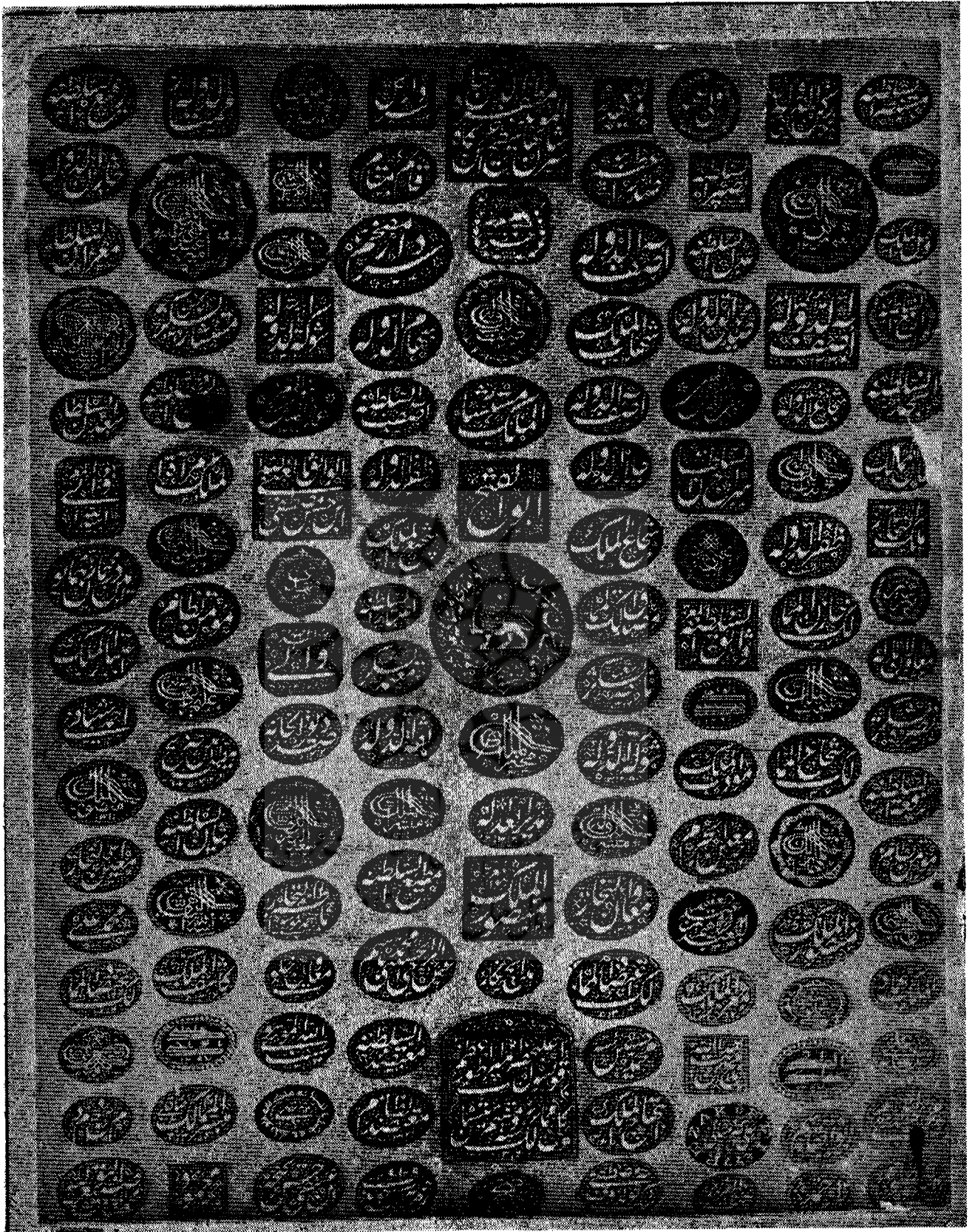
زمشرق گر بمغرب گر امام است
علی و آل او ما را تمام است

۴- مهر مخبر السلطنه وزیر علوم که دارای خطی بسیار زیبا می‌باشد.

۵- مهر ضیاءالدوله تاریخ ۱۲۹۸

شکل ۳

شکل ۵

دازای خطی بسیار خوش و استادانه است.

۶ - مهر مخبر السلطنه که نوع دیگری حکاکی شده و واقعا خوش خط است.

۷ - مهر امین السلطان .

۸ - دومهر امین الملک که هردو از مهرهای میرزا علی اصغر خان اتابک صدراعظم دوره ناصری است.

۹ - مهریست خوش خط بنام محمدعلی .

۱۰ - مهری دولتی است زیرا شیروخورشید دارد و نوشته مجلس تجارت آذربایجان ۱۲۹۰ .

۱۱ - یکی از مهرهای بسیار خوش خط دوره فتحعلی شاه ، با سجع شاهین قلیجی امام وردی یعنی (شمشیر پادشاه امام وردی) گویا مهر یکی از سرداران یا افسران بوده است.

۱۲ - مهری با خط و کتابت قرن دهم هجری که شاید مهر عبدالله صیرفی خطاط آن دوره باشد باسجع آباالکتاب عبدالله صیرفی و یا سجع دیگری است که من نتوانستم بخوانم .

حال می پردازیم به اشاره اثرات مهر که در میان اسناد - فرامین - عقدنامه و وقف نامه - خرید و فروش و سایر

آثاریکه در آرشیو خصوصی اسناد اینجانب بایگانی شده است.

قدیمترین اثر مهر بر روی فرمان سه متری بتاریخ ۹۰۰ هجری بوده و بمرور ادامه پیدا میکند تا به اسناد و مدارک

جدیدتر یعنی دوره احمد شاه میرسد این اسناد حاوی ده ها هزار اثر از نگین و مهر پادشاهان و شاهزادگان و رجال است

که مختصری از آنها با ارائه سجع مهر در مجله وزین بررسی های تاریخی در شماره های مختلف چاپ و منتشر شده است

در میان این آثار که انشاءالله در فرصت های بعدی ارائه خواهیم داد اثر مهر روزبهان - شیخ لطف الله و سایر

علمای دینی از پادشاهان شاه اسماعیل - شاه عباس کبیر - شاه صفی - شاه طهماسب

شاه سلطان حسین - نادرشاه - کریم خان زند - آقا محمدخان - فتحعلی شاه - محمد شاه - عباس میرزا - ناصرالدین شاه الی

احمدشاه تقریباً اثر مهر نصف ولیعهدا و شاهزادگان رجال و نخست وزیران از قبیل نشاط - امیر کبیر - آقاخان نوری

از هنرمندان اثر مهر آقا نجف - علی محمد صفا - وقار - موجود می باشد که ارائه لیست آنها باعث آزرده گی خاطر

خوانندگان محترم قرار میگیرد درخاتمه با اشاره به دوائر مهر بزرگ که واقعا در

حد خود شاید همنا نداشته باشد و یا اینکه من ملاحظه نکرده ام مطلب را بپایان میرسانم.

اثر اول مهر مقدس روضه متبرکه است که باسجع (شکل ۳) .

گلی که يك ورقش آبروی نه چمن است نشان خانم سلطان دین ابوالحسن است در سال ۱۲۴۷ بنام حسنعلی خان که

به خادمی کشیک رابع روضه متبرکه سرافراز گشته است.

اثر دوم مهر دایره ای شکل بخط نستعلیق زیبا از يك فرمان هندی است بنام نظام الدوله آصف جاه بهادر جنگ به

تاریخ ۱۲۲۹ که در بالای فرمانی ثبت شده است (شکل ۴) این دو اثر بعلت هنر و استادی در حکاکی و عظمت و بزرگی

مهر از مجموعه آرشیو اسناد اینجانب انتخاب و چاپ گردید امیدوار است مورد توجه خوانندگان قرار گیرد.

از طرفی يك صفحه عکس از مهرهای متنوع شاید اثر هنر يك حكاك که در يك جا عکس گرفته شده است جهت ختم

مقال عرضه می شود (شکل ۵) . امیداست این مختصر نوشته فتح بابی گردد که علاقمندان و هنردوستان در این زمینه قلم فرسائی نموده و این رشته را

بمقام والای هنری خود ارتقاء دهند.